

УДК 283(160.2)

DOI 10.31.65/2520-6966-2019-12i-97-282-289

С. О. Чутченко

священнослужитель православної церкви України, настоятель Храму митрополита Іоанна Тобольського (Максимовича) в Ніжині, isihia@ukr.net

Антропологія Іоана Максимовича та Георгія Кониського у контексті святоотцівського погляду на життя

Охарактеризовано еволюцію української православної антропології як особливого етапу богословського розвитку. В контексті антропологічної проблематики актуалізовано поняття "серця" або "філософія серця" як основи православної антропології в тогочасній українській богословській традиції. Вказано на причини відставання української богословської думки в світовому православі внаслідок насильного приєднання до церкви іншої держави, що унеможливило самостійницький розвиток Української православної церкви. Наголошено на значущості безсмертного вкладу українських архієреїв, які хоч і упокоїлись на чужині, але залишилися тими світильниками, що освітлюють шлях до Істини. Виокремлено особно, служіння Українській помісній православній церкві святителів Іоанна Максимовича, уродженця Ніжина, митрополита Тобольський і всього Сибіру (1651–1715 рр.) та уродженця Ніжина Георгія Кониського, одного з найвизначніших діячів українського, а потім і білоруського культурно-просвітницького руху XVIII століття. Наведено видані в Чернігові праці Іоанна Максимовича, збереженню яких сприяв І. А. Максимович – почесний професор Ніжинського юридичного ліцею і нащадок самого святителя Іоанна. Проаналізовано значення богословської діяльності Г. Кониського як автора специфічного філософського курсу, що символізував певний етап у розвитку вітчизняної філософії, яка склалася на базі Києво-Могилянської академії у XVII – початку XVIII століть. Стверджено Святоотцівську богословську спадщину святителів Іоанна Максимовича та Георгія Кониського як невичерпне джерело Премудрості і знань з різних галузей богослов'я, складову якого становить й антропологія.

Ключові слова: Іоанн Максимович (Тобольський), Георгій Кониський, Іоаннік Галятівський, Лазар Баранович, Димитрій Ростовський (Туптало).

На зламі ХХ–ХХІ століть у контексті розбудови незалежної держави, відродження духовності українського народу особливого значення набуває релігійна спадщина тієї історичної доби, яка поклала основу церковного, культурного та філософського розвитку на багато віків вперед. Це XVII–XVIII століття – доба Гетьманщини, період вітчизняної

історії, в якому разом із політичними негараздами спостерігається піднесення релігійно-культурного життя України. Важлива роль у ньому належала особно архімандриту Іоанікію (Галятовському), святителю Лазарю (Барановичу), архієпископу Чернігівському і Новгород-Сіверському святителю Димитрію (Тупталу) митрополиту Ростовському, архієпископу Могилівському Георгію (Кониському). До того ж упродовж вікової історії України життя багатьох визначних постатей було пов'язане не з рідною землею, вони прославили свій народ не тільки через народження і певний час проживання, а насамперед через ті справи, які вони робили на славу Бога і Церкви. Деякі з них ще й досі є з нами не тільки своїми ділами, особним епістолярним насліддям, але й нетлінними мощами, через які Господь проявляє благодать.

З історії вітчизняної богословської думки відомо, що поняття внутрішньої людини для неї не є новим. Однак період XVII–XVIII століть, до якого ми звертаємося в контексті антропологічної проблематики, представлений доволі чисельною, але разом з тим недостатньо вивченою науковцями богословською літературою.

Даний період в еволюції української православної антропології характеризується як особливий етап богословського розвитку, коли зароджується й активно розвивається комплекс культурних, філософських і релігійних явищ, що отримав назву бароко. "Бароко в Україні – складова частина загальноєвропейського культурного процесу. Починаючи з 1630-х років XVII століття й до кінця XVIII століття бароко визначає своєрідність духовного життя українського народу" [4, с. 51–52]. Внаслідок такої європеїзації, що, безумовно, мало багато позитивних рис, з'явилась небезпека для православної богословської думки з боку як католицизму, так і протестантизму. Тому не дивно, що в цей період актуалізується поняття "серця" або "філософія серця", як основа православної антропології в тогочасній українській богословській традиції.

Сучасний стан української богословської думки не може, на жаль, претендувати на роль першості у світовому православ'ї. Причина криється у тому, що впродовж тривалого часу сама православна церква не розвивалась самостійницьким шляхом, а була насильно приєднана до церкви іншої держави. Усі служителі українського духовенства, які трудилися не на рідній землі, тепер вважаються їхніми святими, а для нас просто земляками. Останні два десятиліття переконують нас у тому, що з розвитком Київського патріархату як помісної Української православної церкви відбувається активне відродження вітчизняної богословської думки [3, с. 21]. Зрозуміло, що цей процес не є простим,

але осмислюючи все, що було набуто в історії нашої церкви, ми виявляємо безсмертний вклад у цей процес багатьох українських архієреїв, які хоч і упокоїлись на чужині, але залишилися для нас тими світильниками, що освітлюють шлях до Істини. Таким світильником для нас і є святий Іоанн (Максимович) митрополит Тобольський і всього Сибіру (1651–1715 рр.).

Нам відомі праці святого Іоанна, митрополита Тобольського, видані в Чернігові: "Псалом пятидесятый" (1707 р.), "Отче наш" (1709 р.), "Осьм блаженств евангельских" (1709 р.), "Царский путь Креста Господня" (1709 р.), "Богомыслие в пользу правоверных" (1711 р.), "Илиотропион, сообразование человеческой воли с Божественной изображающий" (1714 р.). Цю останню працю, яка вийшла друком у другій половині XIX століття, ми можемо читати в російськомовному варіанті завдяки невтомній праці І. А. Максимовича – почесного професора Ніжинського юридичного ліцею і нащадка самого святого Іоанна. Слід зазначити, що "Іліотропіон" (в перекладі "Соняшник") – це праця німецького богослова єзуїта Єремії Дрекслея (1581–1638), перекладена святим Іоанном на слов'янську мову, що за замислом архієпископа повинна була мати духовну користь як для викладачів та студентів, так і священнослужителів та пастви. Дивлячись на те, скільки видань витримала ця книга, задум святого Іоанна (Максимовича) вдався.

У цілому головна тема "Іліотропіона" спрямована на те, як соняшник постійно рухається за сонцем з ранку до вечора у будь-яку погоду, так і воля людини повинна уподібнюватися волі Божественній у будь-які моменти свого життя. Слід також зауважити, незважаючи на те, що автором цієї праці є єзуїт, зміст є прийнятним і для православного християнина. Ця сприйнятливості полягає у тому, що антропологічні питання, які тут порушуються, повністю відповідають вченню Православної церкви про людину. Автор багато цитує Блаженного Августина (354–430), хоча й зустрічаються думки Фоми Аквінського (бл. 1225–1274). Але сам "Іліотропіон" можна охарактеризувати як глибоко православний трактат. На думку автора, для того щоб пізнати Бога, треба пізнати самого себе. І хоча ця істина була відома ще античним філософам, зовсім по-іншому вона втілюється в практиці християнської аскетичності. Еллінські філософи направили свої зусилля до вивчення внутрішнього світу людини, наслідуючи, таким чином, дельфійський заповіт "пізнай самого себе". Як повідомляє Платон у своєму діалозі "Протагор", надпис "пізнай самого себе" знаходився на храмі Аполлона в Дельфах, і являв собою плід роздумів "семи великих мудреців" Давньої Греції (VI ст. до н. е.) як незаперечна істина, до якої повинен прагнути кожен. А на думку святого Іоанна: "... єдиним істинним засобом для досягнення нашого благополуччя в

цьому житті і в майбутньому є постійне звернення нами своєї уваги в середину самих себе, на власну совість, на свої думки, слова і діла, щоб зважити їх безпристрасно: це відкриє нам наші помилки в житті і вкаже єдиний шлях до спасіння" [2, с. 99]. Цей шлях святитель вбачав у повному відданні своєї волі у волю Бога. Символом такого процесу і виступає соняшник, який за своєю природою постійно рухається за сонцем. Але одного бажання не достатньо щоб повністю відректися від власної волі, бо гріховна сутність людини буде постійно відволікати від головного. Щоб довести до мінімуму ці відволікання потрібна постійна молитва, яка промовляється не просто вустами, а твориться умом у серці. Про таку молитву святитель Іоанн пише: "А тому, улюблений брате во Христі, ти говори, але говори серцем, говори Богу: нехай язик твій мовчить, але молись умом! Заглибся в середину себе і благоговійно розмишляй про мовчання Ісуса Христа перед Пилатом..." [2, с. 171–172]. Саме такий спосіб молитви приводить людину до усвідомлення того, що власна людська воля спотворюється гріхом і унеможливорює процес її виправлення, і тоді прагнення віддати свою волю волі Божественній стає більшим і ефективним у процесі спасіння людини.

Саме за таким кредо і жив святитель Іоанн, перебуваючи на Чернігівській кафедрі, та не відходив від цього принципу і коли був переведений у далекий та холодний Сибір. Ті сумнозвісні і трагічні події, що відбулись з поразкою гетьмана Івана Мазепи, стали однією з причин такого "заслання". Хоча святитель і був свідком накладення анафема на гетьмана Мазепу, він не був автором такого прокляття. І взагалі, як можна проклинати людину за політичні, а не церковні погляди? Український історик М. С. Грушевський з цього приводу писав: "Навіть після того як українська церква, так щедро обдарована ним, повинна була за наказом царя проклясти його і відректися від нього, і всякі спогади про Мазепу були старанно заглажені і знищені, навіть і тепер ще уся Україна багата на різні пам'ятки небувалого гетьманського старання до церкви і до усього того, що в ті часи підходило до поняття національної української культури" [1, с. 374].

Також серед найвизначніших діячів українського, а потім і білоруського культурно-просвітницького руху XVIII століття можна назвати святителя Георгія Кониського. Він увійшов у вітчизняну історію як церковний і громадський діяч, богослов, філософ, письменник, поет. Він є автором специфічного філософського курсу, що символізував певний етап у розвитку вітчизняної філософії, яка склалася на базі Києво-Могилянської академії у XVII – початку XVIII століть.

Проблему душі, яку порушує Г. Кониський у своїх філософських пошуках, зумовлено власним інтересом до антропологічних проблем,

що існували в науковій думці того часу. Таку проблематику душі можна віднести до вічних проблем людства і, зрештою, вона буде зберігати своє фундаментальне значення стільки, скільки житиме сама людина. Відповідно у своїх роздумах про душу Г. Кониський звертався до античної філософської думки як панівної у даному питанні тогочасного періоду.

У четвертій книзі "Філософії природи" Кониський звертає увагу на те, що душа являє собою причину життя тіла, є причиною його різних рухів та дій. У цьому твердженні спостерігається вплив філософа античності Арістотеля (384/5–322 рр. до Р. Х.). Визначаючи душу функцією тіла, Арістотель вводить новий термін "ентелехія". В його філософії це слово означає внутрішню силу, яка включає в себе ціль і кінцевий результат. Оскільки й античний філософ Г. Кониський, перед тим як приступає до питання властивостей душі, описує висловлювання філософів, які про це говорили. Так, Демокріт (бл. 460 – бл. 370 рр. до Р. Х.) та Епікур (341–270 рр. до Р. Х.) вважали, що душа складається з атомів, Геракліт (бл. 544–480) – з вогню, Діоген Гіппонієць – з води і так далі. Але Г. Кониський, як і Арістотель, ці думки відкидає, бо "ними не можна пояснити стількох різних дій живих істот" [5, с. 425].

Будучи продовжувачем Арістотеля у проблематиці душі, Г. Кониський не заперечував цього і в своєму трактаті. З цього приводу він пише: "Арістотель у книзі 2 "Про душу" в розділі 3, і за ним майже всі, як античні, так і сучасні філософи поділяють душу на вегетативну, чуттєву й раціональну. Приєднуючись до них, кажу, що є три визначених види душі, а саме: вегетативна, чуттєва і раціональна" [5, с. 426]. З цього стає зрозумілим, що найнижчий рівень душі – це душі рослин. Слід зазначити, що рослинна душа є у кожної живої істоти, яка живе, росте і розмножується. Таким чином, існує певна ієрархія якості душі. До другої категорії душ відносяться душі тварин. У тварин, крім вищезгаданих функцій, душа може відчувати і мати бажання. Найвищий рівень душі – розумна душа, яка притаманна людині і включає в себе ще розсудливість і мислення.

Таким чином, виходячи з трьох основних якостей душі, Г. Кониський вимальовує певну фізіологічну і психічну картину людини. Завдяки здатності росту у людини формується тіло, мускули, діяльність органів. Розвиток відчуттів формує волю, мужність і т. п. Завдяки розумності душі у людини формується розум, інтелект, система знань. Але при цьому виникає певне протиріччя. Воно полягає у тому, що у людини можуть існувати численні душі. Так Платон (427–347 рр. до Р. Х.) допускав, що у людини є три душі: раціональна знаходиться у мозку, бажальна – у серці, а гнівна – у печінці. Інші філософи вбачали

дуалізм у людській душі, де поєднувалися світле й темне. Доводячи абсурдність подібних думок, Г. Кониський підкріплював свої переконання Святим Письмом та отцями церкви, які стверджували, що у людині є тільки одна душа, яка оживляє тіло.

Отже, з теорії Г. Кониського душа одна і єдина, але вона має потенції, серед яких найголовніші: вегетативна, чуттєва, раціональна. При цьому кожна з них ділиться на інші частини. Так, вегетативна ділиться на головну і підпорядковану, де головна частина трьохскладова, що має живильну, збільшувальну породжувальну. Підпорядкована є чотирьохскладовою, яка має притягувальну, затримувальну, з'єднувальну, виключальну частини. Чуттєва потенція душі ділиться на бажальне відчуття і рушійну силу. "Відчуття двояке: бажальне й гнівне. Рушійна сила також двояка: жива, яка, коли походить від серця, називається скороченням і розширенням; а коли від легенів – вдих і види" [5, с. 433]. Відповідно раціональна потенція поділяється на інтелект, пам'ять та волю. Завдяки своїм потенціям душа сама спричиняє власні дії. Цитуючи Блаженного Августина (354–430 рр.), Г. Кониський стверджує, що душа, маючи здатності до відчуттів, розуму, знаходження різних смислів, пам'яті, волі і так далі, це все є здатності однієї душі, а не різноманітність душ.

Через те, що душа є сутністю духовною, а не матеріальною, то вона позбавлена частин і не може ділитися. Бо якби "душа ділилася, то з ампутацією руки ампутувалася би частина душ" [5, с. 435]. При цьому Г. Кониський погоджується з Августином, який говорить, що душа знаходиться у всьому тілі та в кожній частині тіла, залишаючись єдиною. Це доводиться і тим, що якби душа грішила, то вона грішила б якоюсь частиною, і після смерті тіла, Бог судив би грішну частину душі, а не грішну не судив би, а це за словами Г. Кониського є абсурдом. Але рослини, і деякі тварини за Г. Кониським все ж таки мають подільні душі. Це доводиться наступним чином, "по-перше: з досліду: відрізана й посаджена гілка зеленіє, так само частини комах і тварин після розрізання живуть обидві. По-друге: тілесні душі є в окремих частинах живого тіла, але не можуть бути визначально, тому що тут спосіб існування цілком духовний, отже, описово, а саме: одна частина душі відповідає одній частині тіла і друга – другій" [5, с. 436].

Таким чином, за думкою Г. Кониського, подільні душі мають рослини та примітивні живі істоти, а досконалі тварини і люди мають неподільну, цілісну душу. Вчення про душу Г. Кониського є одним з основних елементів його світоглядної системи. У своїх працях він розкриває суть самої душі, її роль у світі та житті людини. Шлях, який проходить Г. Кониський у своїх роздумах про природу душі, є не випадковим.

Теорія душі у його системі виявляється не тільки смисложиттєвим виміром усього людського буття, але і його власного. Поняття людини, особистості, за православним вченням включає в себе і душу, і тіло, але її ідеал схований саме у внутрішній людині – у душі, тому що "Боже Царство всередині вас!" (Лк. 17,21).

Святоотцівська богословська спадщина – невичерпне джерело Премудрості і знань з різних галузей богослов'я. І антропологія в цьому не є виключення. Базуючись на Святому Писанні та на Божественному одкровенні, які були результатом подвижницького життя, насліддя святих отців і сьогодні допомагають християнину на шляху до Богопізнання і спасіння. У цьому сенсі антропологічні вчення митрополитів Іоана Максимовича та Георгія Кониського є важливими, бо через їхній досвід пізнання себе та Бога і ми можемо доторкнутися до цієї Святині.

Література

1. Грушевский М. Иллюстрированная история Украины. Київ: МП "Левада", 1995. 696 с.

2. Иоанн (Максимович), свт. Илиотропион, или сообразование воли человеческой с Божественной волей. Почаев: Свято-Успенская Почаевская Лавра. 2008. 512 с.

3. "Київський Патріархат – Помісна Українська Православна Церква". Історико-канонічна декларація Архієрейського Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату від 19 квітня 2007 року. Київ, 168 с.

4. Соломаха І., Богачевська І. Християнська антропологія Іоанікія Галятівського: монографія. Чернігів: КП "Видавництво "Чернігівські обереги"", 2008. 180 с.

5. Кониський Г. Філософські твори: у 2 т. Київ: Наук. думка, 1990. Т. 2. 489 с.

References:

1. Grushevskiy, M. (1995). *Illustrirovannaya istoriya Ukrainy* [Illustrated history of Ukraine]. Kyiv. [in Russian].

2. Ioann (Maksymovych) (2008). *Iliotropion ili soobrazovanie voli chelovecheskoi s Bozhiei volej* [Iliotropion or arrangement of human will to God's will]. Pochaiev. [in Russian].

3. (2007) *"Kyivskiy Patriarkhat – Pomisna Ukrainska Pravoslavna Tserkva". Istoryko-kanonichna deklaratsiya Arkhiereiskogo soboru Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskogo Patriarkhatu vid 19 kvitnya 2007 roku* [Kyiv Patriarchate – The Local Ukrainian Church. Historical and canonical declaration of priests council of Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchate, April 19. 2007]. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Solomaha I., Bogachevska I. (2008). *Khrystyyanska antropologiya Ioanykiya Galyatovskogo* [The Christian anthropology of Ioanykiy Galyatovskiy]. Chernigiv. [in Ukrainian].

5. Konyskiy, H. (1990) *Filosofski tvory u 2 tomach* [Philosophic works in 2 volumes]. V. 2. Kyiv. [in Ukrainian].

S. O. Chutschenko

The priest of Orthodox church in Ukraine, prior of the Church of the Ioann Tobolskyi (Maksymovych) in Nizhyn, isihia@ukr.net

Anthropology of John Maximovich and Georgi Konyssky, in the context of the holy fathers look at life

Analyze has been given to evolution of Ukrainian Orthodox Anthropology as original for theology development. The terms "heart" or "philosophy of heart" was considered in the context of anthropology as a base Orthodox Anthropology in Ukrainian tradition. The reasons differences between Ukrainian Orthodox and Global Orthodox were mentioned, because integration Ukrainian area to the state. Also it was mentioned the contribution of Ukrainian priest to the world heritage. Particularly, attentions has been given to Ioann Tobolskyi, who was born in Nizhyn, and George Konysskyi, prominent person in religious and cultural life in Ukraine and Belarus in XVIII centuries. Their works became the source for study Ukrainian theology nowadays.

Key words: *Ioann Maksymovych (Tobolskyi), George Konysskyi, Ioanykiy Galyatovskiy, Lazar Baranovych, Dmytro Rostovskiy (Tuptalo).*